

Бочаров Дмитро Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
ректор Університету митної справи та фінансів
e-mail: dmytroboch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0243-2010

**УРОБОРОС III,
АБО СЕМІОТИЧНИЙ ТРИКУТНИК І ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ КОЛО
(рецензія на монографію О. В. Павлишина
«Правова реальність як знакова система». Х.: Право, 2017. 336 с.)**

Bocharov Dmytro,
Candidate of Law, Associate Professor
Rector of the University of Customs and Finance
e-mail: dmytroboch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0243-2010

**OUROBOROS III,
OR SEMIOTIC TRIANGLE AND HERMENEUTIC CIRCLE
(Review of the monograph by O. Pavlyshyn
«Legal reality as a sign system». Kharkiv: Law, 2017. 336 pp.)**

Abstract. This material is a review for the book by Oleg Pavlyshyn «Legal Reality as a sign system» (2017), which presents author's concept of understanding law as a sign system, and as a basic research paradigm is offered semiotic-legal approach. Reviewer highlights strengths and weaknesses of both proposed approach itself, and results of its applying by author laid out in the monograph. On the whole the approach proposed by Oleg Pavlyshyn turns out to be quite farsighted, however, it requires more thorough elaboration in terms of organization and implementation in specific research.

The reviewer compares the work by O. Pavlyshyn with the researches in the field of semiotics of law by V. Rechytskyi (2007) and O. Balynska (2013). He considers them interdependent, since the scientists consider the movement and development of knowledge as carried out not according to the scheme of «semiotic triangle», but due to «hermeneutic circle». The figure of the hermeneutic circle has already been used in ancient rhetoric; this symbol acquired new content in romantic hermeneutics, which argued that the parts of each complex message should be understood, based on their integrity of interconnection, as well as the main idea of the whole message. The hermeneutic circle should not be identified as a vicious circle in reasoning – these are different things. The figure of a hermeneutical circle means that the understanding of the fragment is due to the understanding of the whole, which is understood through the comprehension of all fragments, and vice versa. It seems that the hermeneutic circle, similar to Ouroboros represents search for all the above-mentioned researchers best of all, since each of them, outlining the fundamental provisions of the executions, deepens into its domain of the symbolic law and returns to the holistic vision again... It remains only to hope that the circle-circulation of the related to a semiotic triangle of meanings will ultimately lead to a new perfect form of knowledge. And one should not be afraid to walk in a circle.

Key concepts: semiotics of law, symbolic reality, semiotic triangle, hermeneutic circle.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-145-150

Котрийсь із братів Шлегелів, здається, колись казав, що кожний письменник усе своє життя пише єдину книгу. Цей вислів часто згадують, по-різному тлумачать і наводять для доведення цілком протилежних думок. Але тут не йти-меться про авторство цього вислову чи про його справжній смисл. Просто деякі рецензенти так само пишуть усе своє життя одну й ту саму рецензію. Необережно назвавши «Уроборосом» давній відгук на чудову й дотепер,

здається, належно не оцінену науковим загалом книгу В. В. Речицького «Символічна реальність і право» [1], а згодом так само назвавши й рецензію на роботу О. М. Балинської «Семіотика права» [2], що муситиме робити необачний рецензент, якщо до його рук потрапить книга О. В. Павлишина з промовистою назвою «Правова реальність як знакова система» [3]? Зрозуміло, що – скоритися долі й узятися за третій «Уроборос»...

Як впливає з її назви, видана харківським видавництвом «Право» наприкінці 2017 р. книга О. В. Павлишина присвячена знаковій природі правової реальності. Авторська інтенція полягає в окресленні теоретико-методологічних засад семіотики права як парадигми філософсько-правового пізнання та у вивченні можливостей використання семіотичного підходу для аналізу елементного складу правової реальності [3, с. 8–9].

Реалізація першої частини замислу авторів, без перебільшення, вдалася. О. В. Павлишин ретельно й ґрунтовно висвітлює історичні витоки «загальної» теорії знаків [3, с. 14–52] та семіотики права [3, с. 64–68], характеризує зміст і особливості окремих підходів [3, с. 60–62, 65–67], і доходить цілком слушного висновку, що право є взірцем багатовимірної реальності, яка може розглядатись як знакова система, утворювана численними й різноманітними знаковими конструкціями – сталими конфігураціями груп понять, що використовуються в теоретичній науці й юридичній практиці. Вочевидь, слідуючи за В. Проппом, автор виправдано припускає: знакова система права передбачає наявність системи формальних елементів, які поєднуються у змінні комбінації відповідно до визначених принципів структури; кількість цих елементів порівняно невелика, але вони здатні утворювати значну кількість теоретично можливих комбінацій [3, с. 136].

На думку О. В. Павлишина, елементарною складовою права як знакової системи є правовий знак – феномен дійсності, обраний або створений людиною, який набуває правового значення. Поміж двоелементною моделлю знаку Ф. де Сосюра й триелементною – Ч. Пірса, автор цілком слушно обирає останню як таку, що передбачає зв'язок із дійсністю. В рамках такого підходу (правовий) знак поєднує в собі означення, означуване й об'єкт правової дійсності, який позначається; тобто містить зовнішній вираз, форму, оболонку – означення-репрезентамен; предмет думки, який означається, найчастіше він виражений у понятті – означуваному, інтерпретанті; наявне в реальному світі явище правової дійсності (предмет, процес, статус, система відносин), які позначаються – референт. Співвідношення складових триелементного знаку традиційно репрезентується за допомогою так званого «семіотичного трикутника»; вершини класичного семіотико-правового трикутника можуть бути позначені так: 1) план виразу; 2) план змісту; 3) об'єкт позначення. З цього приводу вчений зауважує, що в різних семіотичних концепціях ці вершини також позначаються як тріади «денотат – концепт – знак» (Г. Фреге),

«слово – поняття – річ» (Ч. Огден і А. Річардс) тощо; характеризуються вони й за допомогою інших оригінальних термінів, з-поміж яких згадує «акустичний образ або психічний відбиток звучання» (Ф. де Сосюр), «внутрішню форму слова» (В. В. Виноградов) та ін. На основі розгляду та зіставлення різних семіотичних підходів О. В. Павлишин виправдано доходить висновку, що є три класи елементів, поєднання яких утворює правовий знак: 1) форма правового знаку, яка чуттєво сприймається (звуки, букви, зображення тощо, а саме засоби, за допомогою яких передається зміст правового уявлення); 2) правове уявлення про предмет (таке уявлення, яке передає правову інформацію, тобто інформацію, яка має правовий характер); 3) матеріальний предмет зовнішнього світу, з яким співвідноситься знак (О. В. Павлишин наводить як приклад аванс, що містить кошти, які він позначає, а також предмет злочину, що охоплює матеріальний об'єкт, на який – або щодо якого, або за допомогою якого – здійснюється злочинне посягання) [3, с. 98–99]. Попри спірність цієї властивої автору схильності до «реїфікації» плану референції (співзвучної, втім, із концепцією Ч. Огдена й А. Річардса), яка зумовлює подальшу прив'язку знаку виключно до матеріальних об'єктів і почасти збіднює розуміння можливостей знакової взаємодії, репрезентована «семіотичним трикутником» модель знаку вельми продуктивна в аспекті усвідомлення природи семіозису й будови знакових конструкцій. Власне, аналіз характеру співвідношення «кутів» знаку та геометрії його екстер'єру й становить здебільшого суть семіотичного підходу.

Адже в правовій реальності наявні і прості, і складні правові знаки. Елементарні правові знаки можуть поєднуватись у складні правові знаки, підсилюючи значення одні одних. Якщо їх сукупне значення подібне (фактично тотожне в конкретній ситуації), а відмінності не мають принципового характеру, то таке об'єднання низки однотипних знаків (понять) О. В. Павлишин трактує як «правовий суперзнак». Автор не роз'яснює детальніше природу цього типу знаків; можливо, її розуміння спростить глумачення ним субзнаків – невід'ємних елементів правового знаку, що не дають уявлення про зовнішній світ відносно нього (правову реальність), але виконують функцію розрізняка значень [3, с. 99, 104, 105]. Імовірно, сукупний зміст «суперзнаку» – тавтологічний, але в різних контекстах може набувати неоднакових смислових акцентів. Так, *законність* і *правомірність* в одних контекстах можуть трактуватись як складові «суперзнаку», створюючи кумулятивний

ефект і посилюючи та поглиблюючи виразність значення, натомість в інших – акцентуватимуть на різних аспектах «правовості» референта, по-різному розподіляючи денотативно-конотативні функції. Втім, автор міг мати на увазі й обстоювану Ч. Пірсом приховану включеність індексів до змісту знаків-ікон, та їх спільну латентну присутність у змісті символів. Такому тлумаченню деякою мірою перешкоджає розуміння О. В. Павлишиним правового семіозису як історичного процесу, кожній стадії якого характерний особливий «історичний» тип знаку – від індекса до символу [3, с. 100]. Але й це розуміння не виключає можливості рудиментарної присутності «примітивних» в «історичному» сенсі знаків у змісті більш «розвинених», наприклад символи, що переважають у сучасному праві (принаймні на рівні ідеї права і правової норми).

Натомість складний знак, який має самостійне правове значення і не зводиться до значення своїх складових, на думку автора, утворює правову знакову конструкцію. Правова знакова конструкція, за О. В. Павлишиним, – це інтегральне поєднання правових знаків, яке має самостійне правове значення. Правова знакова конструкція є інтегральною складовою правової реальності, стійким і змістовно цілісним поєднанням правових знаків; утілена в ній конфігурація правових знаків відображається в окремому правовому понятті [3, с. 104]. У структурному плані знакова конструкція не може бути схематично репрезентована семіотичним трикутником; однак ця «геометрична» форма, подібно до виконаних у кубістичній манері зображень, є їх сталим сполученням.

Складно не погодитись із автором у тому, що поняття «правовий знак» й «правова знакова конструкція» заслуговують на особливу увагу дослідників, оскільки характеризують специфіку структурної організації права як знакової системи, розкривають його складну, ієрархічну побудову, визначають первинні й основні частинки знакової системи права, тому мають особливе значення для розуміння сутності та специфіки організації правової реальності, яка є предметом філософсько-правових досліджень сучасності, об'єктом зацікавленості та стимулом для науково-дослідної активності. Правова знакова конструкція відображає логіку права, вказує на самостійно значущий правовий феномен; конкретизуючи ідею права, вона позначає окреме правове явище і поряд із правовим знаком є важливим елементом когнітивної структури правової реальності, розкриває зміст і сутність структур, в які організоване правове буття, характеристики й ознаки права як об'єкта пізнання [3, с. 96, 106].

Знак, безсумнівно, – це своєрідний місток між реальностями; він відображає не саму дійсність, а відсилає до тієї чи іншої її моделі. Однак це не применшує дієвості знаків: правова норма, в якій втілюються моделі належної чи можливої поведінки, своєю чергою, є перехідним «містком» між свідомістю і діяльністю. Невипадково У. Еко розглядав м'язову реакцію, рух, дію як остаточний інтерпретант знаку. Аналогічно знакові конструкції правової реальності є моделями, що через знакові структури поєднують сфери правосвідомості, праворозуміння, правотворчості та правореалізації [3, с. 142, 169]. Адже в правовій реальності як знаковій системі справді можна виокремити три основні рівні: «ідеї права», «норми» та «правового життя»; кожному з цих рівнів притаманні загальносеміотичні ознаки та специфічні знакові закономірності [3, с. 139, 143]. У полі зору семіотики права перебуває увесь знаковий світ права, його дійсність і можливість: й об'єктивовані в принципах цінності, і законодавство, і правове життя [3, с. 78]. І це відкриває для семіотико-правового аналізу широкі й далекосяжні перспективи в ролі фундаментального методу дослідження правової реальності.

Висвітлення О. В. Павлишиним теоретико-методологічних засад семіотики права та перспектив застосування семіотичного підходу для аналізу елементного складу правової реальності [3, с. 8–9] характеризується виваженістю й ґрунтовністю. Водночас учений виправдано зауважує, що тенденція переорієнтації філософсько-правових досліджень у практичну площину, в сферу конкретних проблем теорії права й юридичної практики, наразі парадоксально поєднується з ігноруванням дослідження конкретних правових знакових конструкцій [3, с. 86, 97]. Певною мірою така тенденція простежується й у рецензованій роботі. Якщо на рівні «ідеї права» автор почувається доволі впевнено, сполучаючи ідеї свободи, справедливості, рівності, загального блага, миру (як істотної передумови загального блага), солідарності й порядку в переконливу глобальну знакову конструкцію [3, с. 145–150], то на рівні «норми» й «правового життя» «досягнення граничної ясності під час визначення сутності та формальних характеристик правових знаків» [3, с. 106] залишається радше бажаним, аніж дійсним. Бо наврод чи достатньо лише констатувати, як це робить О. В. Павлишин, що правовий семіозис проходить три основні стадії, кожна з яких передбачає свій тип знаків – індекси, копії, символи, – не завадило б також виявити характер зв'язку цих типів знаків, їх інколи химерну ієрархію, кореляцію з певним рівнем правової реальності (ідея права – символ,

нормативний рівень – ікона, правове життя – індекс) та способи сполучення в ролі субзнаків і самостійних знаків у конструкціях; з'ясувати характер їх трансформацій у перебігу правового семіозису; здійснити детальний наскрізний аналіз реальних правових знакових конструкцій від рівня «ідеї» до рівня «життя», від абстрактної щирності – до конкретного судового рішення тощо.

Репрезентація правового знаку за допомогою семіотичного трикутника робить очевидною просту вимогу: ті, хто працює з догмою права, повинні застосовувати під час його аналізу математику [3, с. 153]; дослідник повинен постійно розрізняти, не об'єднуючи в одне, два різні аспекти – безпосередньо предмет свого дослідження та метод його реалізації [3, с. 118]. І якщо предмет й парадигма дослідження в рецензованій праці – поза всякою критикою, то подане в ній авторське бачення семіотико-правового підходу в методологічному сенсі напевно залишається доволі туманним [3, с. 138–139]. Це радше загальна установка, ракурс, ніж інструмент наукового дослідження. Казус утім, що тут один із найефективніших засобів видається незастосовним через неочевидність способу застосування.

Власне, принципову застосовність цього засобу дослідження права О. В. Павлишин успішно доводить на прикладі розгляду питання, пов'язаного із застосуванням права. Наразі у вітчизняній науці склалась традиція називати «правозастосовним» усе, що дотичне до застосування права. Водночас здебільшого не враховуються ні смислові нюанси, ні характер позначуваної активності чи властивості. Виправдані в такому контексті «правозастосовний принцип» і «стратегія» зазвичай сусідять із «правозастосовною діяльністю», де вочевидь мала б наголошуватись активна, дієва складова, а натомість акцентується пасивна. В науковця ці питання чітко розібрані й роз'яснені: там, де активність має значення, О. В. Павлишин рекомендує вживати форму «правозастосовний (-ча, -че, -чі)» орган, рішення, акт, а там, де йдеться про пасивну функцію (в ролі методу, засобу, матеріалу/сировини) чи про непридатність до застосування, допускає форму «застосовний (-на, -не, -ні)». «Акцентована активна позиція забезпечується використанням суфікса «-ч-», – цілком слушно зазначає вчений. – Активну властивість органу, рішення, акта, котра знаходить вияв у застосуванні ними або через них норм права... відображає слово «правозастосовний», а термін «правозастосовний», навпаки, характеризує пасивну ознаку об'єкта описування. Якщо ми хочемо висловити думку про те, що певний акт принципово не може бути застосованим, ми будемо говорити «незастосовний акт»,

отже, відповідно і «незастосовний правозастосовний акт», адже цей акт з об'єктивних причин принципово не може бути введений в дію» [3, с. 178–179]. Так само й семіотико-правовий підхід може виявитися незастосовним як засіб/метод наукового дослідження за браком розуміння того, як його застосовувати. Адже цього – хай навіть блискучого – прикладу лінгвістично-семіологічного аналізу недостатньо для усвідомлення специфіки застосування методу загалом.

Отже, загалом друга частина авторського замислу [3, с. 8], що полягала у вивченні й демонстрації можливостей використання семіотичного підходу, як видається, реалізована лише в першому наближенні й передбачає подальшу копітку роботу з оприявлення належного *modus operandi*. Результатом цієї роботи має стати щось на кшталт «S/Z» Р. Барта [4], детального й ґрунтовного проекту з деконструкції знакових структур і прискіпливого дослідження характеру смислових зв'язків між їх елементами... Натомість О. В. Павлишин лише виправдано констатує відмінність правового матеріалу й підходів при аналізі на рівні ідеї, правової норми і практики, та наголошує на потребі «розглядати семіотику права крізь призму такого розмежування і визначити її основні напрями, кожен з яких присвячений знаковому аналізу різних форм буття права в їх розгортанні від абстрактних форм сутності до конкретних форм існування» [3, с. 139, 143, 188–189]. У методологічному плані здійснені вчений спроби аналізу правової реальності часто тяжіють до традиційних форм; так, доктрину солідаризму він аналізує радше в політико-правовому аспекті [3, с. 198–208], а склад злочину досліджує насамперед у техніко-юридичному сенсі [3, с. 247]. Знаки з найвищим рівнем мотивованості – юридичні докази – автор чомусь розглядає передовсім як «відомості про факти, інформацію, а також факти та джерела відомостей про них» [3, с. 100, 241] і, попри наявність присвячення цьому питанню семіотико-правових розвідок [5], сумлінно відтворює навряд чи доречні в контексті його праці доктринальні уявлення щодо їх характеристик [3, с. 241–242]. Як бачимо, О. В. Павлишин не помиляється в тому, що «семіотика права як галузь знань на сьогодні має власне коло наукових інтересів і сферу застосування теоретичних здобутків, але як методологія правового пізнання, що обґрунтовує філософські та загальнонаукові критерії осмислення правового буття та пізнання юридичних феноменів, залишається практично не дослідженою» [3, с. 123]. Зрештою, для того, щоб створити щось на кшталт «S/Z», окрім часу й зусиль, потрібен Ролан Барт... а хто з нас Барт? Тож наразі

реалізувати таке завдання справді непросто, але це не виключає можливості його реалізації в подальшому, хоч самим О. В. Павлишином, який має всі необхідні для того дані, а хоч його майбутніми послідовниками, що в їх появі не доводиться сумніватися.

До речі, подібно до Р. Барта, що в своїй «кращій і головній книзі» пов'язує конотації (символічні смисли) з ідеологією й міфологією [4, с. 8, 13], О. В. Павлишин також зауважує, що міфологічна свідомість є не лише історичним явищем, оскільки суттєво впливає на життя сучасної людини та залишається невід'ємною частиною її світогляду, життєдіяльності та суспільної практики. На його думку, особливо це засвідчує політико-правовий (ідеологічний) вимір міфології, який належить до предметної сфери та поля зору семіотики права [3, с. 109]. Ідеологічні повідомлення мають символічний і сакральний характер, здійснюють інтеграцію світоглядних установок, орієнтирів, ідеалів, цінностей, переконань спільноти в глибинних стереотипах політичної та правової свідомості, постають у вигляді усталених знакових конструкцій, які характеризуються переходом означення в означуване (знакові системи «другого порядку»), виражають у ірраціональній та емоційній формі цілісність політичного та правового буття... Виражені вони в окремих ідеальних конструкціях, визначаючи які, встановлюємо їхню змістовно-сміслову єдність. Для позначення останніх вводиться та використовується поняття «політико-правова міфологема» [3, с. 111]. До числа політико-правових міфологем (ідеологем) учений цілком слушно зараховує й концепти «панування права» та «правової держави» [3, с. 113]. Розуміння способів функціонування знакових систем і «знакових систем другого порядку», співвідношення денотативних значень і конотативних смислів уможливорює критичне ставлення до будь-якої «метамови», зокрема й семіотики, запобігаючи їх безпідставній ідеалізації й претензіям на виняткову істинність і відтак забезпечуючи можливість наукового дослідження як такого.

У книзі О. В. Павлишина «Правова реальність як знакова система» чимало інших вартих підтримки ідей та міркувань і суто філософсько-

правового, і практичного штибу. Головною ж її перевагою видається можливість ефективної реалізації обстоюваних автором підходів без докорінної зміни усталених доктринальних уявлень про право, за принципом «доповнюваності». Семіотичний підхід у дослідженні права може розглядатись у контексті аналітичного напрямку й загалом відповідає парадигмі позитивізму (без його онтологічних крайнощів). Але й у рамках природно-правового розуміння семіотичний підхід цілковито вписується, із наголосом на цінностях як основоположних змістовних елементах т. зв. першого рівня правової реальності. Право – це знакова структура, й усвідомлення цього факту відкриває дослідникові широкі перспективи – семантичний, синтактичний і прагматичний аспекти її функціонування, озброює належними засобами дослідження й окреслює його можливі напрями й рівні.

Насамкінець варто зазначити, що в працях В. В. Речицького, О. М. Балинської й О. В. Павлишина рух і розвиток знання здійснюється за схемою не так «семіотичного трикутника», як «герменевтичного кола». Фігура герменевтичного кола використовувалася в античній риторичній; нового життя цей символ набув у романтичній герменевтиці, яка стверджувала, що частини кожного складного повідомлення слід розуміти, виходячи з їх цілості взаємозв'язку, а також головної думки, яка дається взнаки в усьому повідомленні. Не слід ототожнювати герменевтичне коло з порочним колом у міркуванні – це різні речі. Фігура герменевтичного кола означає, що розуміння фрагмента зумовлене розумінням цілого, яке розуміємо через розуміння всіх фрагментів, і навпаки. Видається, що найліпше пошуки всіх згаданих дослідників репрезентує подібне на Уробороса герменевтичне коло, адже кожен із них, окресливши засадничі положення здійснюваних розправ, заглиблюється в свою сферу знаковості права й знову повертається до цілісного бачення... Залишається лише сподіватися, що колообіг-циркуляція пов'язаних із семіотичним трикутником смислів урешті-решт приведе до нової досконалої форми знання. І не боятись самим ходити по колу.

Список використаних джерел

1. Речицкий В. В. Символическая реальность и право. Львов: ВНТЛ-Классика, 2007. 730 с.
2. Балинська О. М. Семіотика права. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
3. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система. Х.: Право, 2017. 336 с.
4. Барт Р. S/Z / пер. с фр. Москва: Академический Проект, 2009. 373 с.
5. Бочаров Д. О. Юридичний доказ як динамічна знакова конструкція. *Право України*. 2011. № 2. С. 186–192.

References

1. Rechitsky, V. V. (2007) Simvolicheskaya real'nost' i pravo [Symbolic reality and law]. Lviv: VNTL-Classics [in Russ.].
2. Balinskaya, O. M. (2013) Semiotyka prava [Semiotics of law]. Lvov: LvDUVS [in Ukr.].
3. Pavlyshyn, O. V. (2017) Pravova real'nist' yak znakova systema [Legal reality as a sign system]. Kharkiv: Right [in Ukr.].
4. Bart, R. (2009) S / Z. Moswa: Academic Design [in Russ.].
5. Bocharov, D. O. (2011) Yurydychnyi dokaz yak dynamihna znakova konstruktsiya [Legal evidence as a dynamic sign design]. *Pravo Ukrainy (The law of Ukraine)*, 2, 186–192 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 23.01.2019
прийнята до друку 26.02.2019*

*The article: is received 23.01.2019
is accepted 26.02.2019*